

Omad ja võõrad „Eesti mõtteloo“ taustal

ÜLO MATJUS

Artikli aluseks on 4. detsembril 2015 Tartu Ülikooli kui Eesti rahvusülikooli 96. aastapäeva konverentsil „Omad ja võõrad Eesti mõtteloo“ peetud ettekanne, mille kõnekeelsus on kohati säilinud. Avardamaks artikli tausta viitan kõigepealt sellele, et olen Eesti mõtteloo professuuri kui ühe rahvusprofessuuri üritust varem korduvalt käsitlenud nii suu- kui ka kirjasõnas. Tõenäoliselt vahendab selle ürituse tagamaid, loomust ja kulgu kõige paremini ja ülevaatalikumalt artikkel „Uitamisi Eesti mõtteloo“.¹ Siin ent alustan sellega, et oma pealkirja silmas pidades esitlen paari raamatut, mille pealkirjas on grammatiliselt tarvitatud ühtaegu nii lahutatavat kui ka siduvat *ja*-väljendit *omad ja võõrad*, *oma ja võõras*, kuid sisu poolest siiski ainult vastandust. Kõne all on Bernhard Linde „Omad ja võõrad: esseed“² ning Ilmar Laabani „Oma luulet ja võõrast“.³ Põgusalgi vaatlusel selgub kiiresti, et pealkirjad „koondavad“ mõlemalt tegijalt asju, mida kumbki autor on millegipärast pidanud tarvilikuks ühe kogumiku koosseisus kiiresti ja kindlasti välja anda. Et erinevat materjali ühendada, võiski sobivaks pealkirjaks saada see lihtne viide omadele ja võõrastele, omale ja võõrale. Bernhard Lindel ühendab pealkiri esseid eesti (A. H. Tammsaare) ja mitte-eesti autoreist (saksa, prantsuse ja soome esteetikud, Peter Altenberg, Eino Leino,

¹ Vt Ülo Matjus, „Uitamisi Eesti mõtteloo“, *Rahvusvahelised rahvusteadused: Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks*, toim Tiit Hennoste (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), 191–205, eriti 200–205.

² Bernhard Linde, *Omad ja võõrad: esseed* (Tallinn: Varrak, 1927).

³ Ilmar Laaban, *Oma luulet ja võõrast* (Tallinn: Eesti Raamat, 1990).

Edvard Munch), Ilmar Laabanil oma, st eestlase luulet, ja võõraste, st mitte-eestlaste luule tõlkeid eesti keelde. See oleks kõige lihtsam võimalus noid pealkirju seletada. Rõhutan, et nende väga individuaal-konkreetsete näidete puhul ei lasku ma ei Linde ega Laabani kogumiku puhul ei keelelistesse, tõlke- ega kirjandusteaduslikesse sisulistesse vaidlustesse. Näiteks selle üle, et eesti keelde eestlase tõlgitud mitte-eestlaste ehk võõraste luulet võiks pidada omakski ... Ilmar Laaban seda ei tee, eristades selle luule võõrana.

Kuid enne oma ja võõra probleemi filosoofilise vahekorra seletuste juurde jõudmist üks lihtnäide *oma* ja *võõra* teineteise üleminekust ja samasusestki essees „Eino Leino elust ja loomingust“. Seal vahendab Bernhard Linde Gustav Suitsu tervituskõnet Eino Leino esimesel saabumisel Eestisse mais 1921:

Tere tulemast kevadisse Eestisse, Eino Leino! Sinu eesti sõbrad on Sind juba ammu oodanud. Kui Sinu vaimu esimesed pühangud esimest vaimustust sütitasid siinpool lahte – Sa oleksid pidanud juba siis tulema. / Sa laulsid Päivan pojast, ja Noor-Eesti oleks Sind ennast vastu võtnud päikesepojana. Kuid vaateveeru koletislikuna varjutades varitses Soome lahel siis kahepäine kotkas.⁴

Aga Eino Leino ise lausus vastates: „On, kui oleksin tulnud koju.“⁵ Võõras on oma.

Olen ka oma isiklikus „ajaloos“ selle *oma* ja *võõra* probleemiga üpris lähedalt kokku puutunud sootuks teises mõttes. Töötades kunagi Eesti NSV ajal Tartu ajalehe Edasi (Postimehe nimetus aastail 1949–1990) toimetuses sekretariaadi kirjandusliku kaastöölise ja tõlgina, üritasin algaja veerukirjutaja ehk kolumnistina alustada järjeveeruga ajalehe pühapäevitisel eriküljel „Kirjandus ~ Kunst“, pühendades selle kunati, nagu mulle tundus, mõne aktuaalse nädalateema filosoofilisemale käsitlesele. Olin tollal Tartu ülikooli aspirant esteetika alal, juhendajaks professor Leonid Stolovitš. Minu kolumnil ei olnud oma pealkirja, selle aset ja kohta täitis üle kahe veeru ulatuv riskülik pildiga prilles mehe silmest. I. Ronicuse

⁴ Linde, 95.

⁵ Linde, 97.

varjunime all jõudis neid „kolumne“ ilmuda neli. Ühes neist tunnustasin „Loomingu“ Raamatukogu Franz Kafka toomise eest eesti keelde,⁶ pidades eeskätt silmis romaani „Protsess“ ilmumist (1966), mida järeldsõna ülesandes saatis Roger Garaudy essee „Kafka“, pärit autori tollal laineid löönud kogumikust pealkirjaga „Rannatust realismist“. Seejärel kõnelesin eesti väliskirjanikest, arvates, et meil, „nõukogude inimestel“, on küllalt vaenlasi, kellega võidelda, ning et selle asemel võiks hoopis mõelda ka meie väliskirjanike tagasi võitmisele, hakates Eestis hoopis rohkem välja andma ilukirjandust neilt, kes ei ole ometi meie vaenlased. Üht-teist oli selleks ajaks (1968) neilt väliseestlasilt siin juba ilmunudki. Täpselt kõlas see järgmiselt:

Üha enam süveneme eestigi kirjanduspärandisse, tutvume eestikeelse kirjandusega muus maailmas. Noor põlvkond ei suhtu enam õlgukehitavalt, eelarvamuslikult Karl Ristikivi, August Mälgu, August Gailiti, Jaan Oksa, Kalju Lepiku, Henrik Visnapuu, Heiti Talviku, Arno Vihalemma või Ivar Grünthali nimesse. Tahan jaatada seda tendentsi: arukat, diferentseerivat, võitlevat. Võib-olla ei maksa alati hakata võitlema kellegi-millegi vastu, enne vaadakem: võib-olla saab ja tasub võidelda selle kellegi-millegi eest. Vaatamine ei maksa midagi ja niikuinii jääb alati mehi ja asju, kes ja mis ei vääri võitlemist.⁷

Ent sellega minu üritus kolumnistikarjääri teha lõppeski. Nimelt kirjutas tollane EKP KK kultuuriosakonna juhataja (1964–1969), publitsistlike kalduvustega Olaf-Knut Utt seejärel oma artiklis „Kunstniku vastutus“, mis ilmus kõigepealt ajakirjas Eesti Kommunist, järgmist: „Vahel aga satub ajakirjandusse lümbikaalumata seisukohti, mis annavad tunnistust ideoloogilise võitluse teravuse mittemõistmisest. Siinkohal võiks näitena viidata kas või „Edasi“ veergudel käesoleva aasta algul I. Ronicuse varjunime all ilmunud mõtteavaldustele, millest mõningates on tunda klassirahu meeleolu-

⁶ Vt Franz Kafka, *Aruanne akadeemiale*, saksa keelest tõlkinud A. Sang (Tallinn: Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1962).

⁷ I. Ronicus, [Pealkirjata], *Edasi*, 11. veebruar 1968.

de kajastusi.⁴⁸ See oli I. Ronicuse lõpp. Selgesti oli kätte näidatud üks ületamatu piir omade ja võõraste vahel.

Edasi minnes esitan kõigepealt seletuse võõra kohta, nagu see seisab „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“: 1. adj. selline, kellest v. millest mitte midagi ei teata, keda v. mida ei tunta, tundmatu. [...] 3. s. see, keda ei tunta, tundmatu.⁹ Esimese seletuse allseletuseks on ka: teistest erinev, harjumatu, kaugel; raskesti mõistetav. Ent seejuures võib kohe märgata, et adjektiivse seletuse puhul ei ole lisatud teist võimalikku allseletust, mis registreeriks ka *võõra* seose *omaga* metafoorses tähenduses, st *võõra* kui *mitte-omase*. EKSS-i artiklis valitseb *võõra* seletust tugevasti ja valdavalt seos *tundmatuga*. Ometi võib midagi või kedagi väga hästi *tunda*, kuid sellest hoolimata jääb see miski või keegi mulle või kellele tahes *võõraks mitte-omase* tähenduses, jääb *omaks* võtmata.

Edasi käsitlen omast või oma kui võõrast lähemal olevat. Lähtun nimelt sellest, kuidas elavas keeletarvituses miski või keegi võõras võib saada omaks, kuidas *võõras võõrana* üpris harilikus opositsioonilises tähenduses – nt eestlane ~ mitte-eestlane – võib olla *oma*, millele vihjasin algulgi (Linde – Suits – Leino).

Paar näidet tegelikust elavast keelest. Esimene käib *miski* ehk *millegi* kohta. Laenan EKSS-ist sobiva näitelause: ... *tal on omad asjad ajada*.¹⁰ Kui öeldakse, et keegi ajab *omi* asju, siis (1) ütleva ehk käesoleval juhul minu kui tsiteerija seisukohalt tähendab *oma* siin kõigepealt *võõrast* mitte-oma, mitte-tuttava ehk tundmatu tähenduses, seda, et *ega mina tea*, mis asju see keegi ajab. (2) Ometi on need *võõrad asjad* tolele asja-ajajale endale *omad* tuttava ehk tuntu tähenduses. Ning (3) ühtlasi *omad* mullegi sellepoolest, et *tunnen* noid aetavaid asju *omana* mitte-tuttava ehk tundmatu tähenduses. Ma võin ometi tunda millegi ära ainult tundmatuna, mitte-tuttavana. Ei midagi enam. Mõlemal puhul on ses asjade-ajamises tegemist *omaga* – ehkki eri tähenduses. Nii et ma võin rahulikult väita, et

---

⁸ Olaf Utt, „Kunstniku vastutus“, *Eesti Kommunist*, 9 (1968), 29; vt ka Olaf Utt, „Kunstniku kutsumus, kunstniku vastutus“, *Aja kutse: Artikleid ja arvustusi* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969), 448.

⁹ EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 6: U – Y, toim M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009), 462.

¹⁰ EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 3: L – O, toim M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009), 809.

tunnen seda *võõrast* asjade-ajamist samuti *omana*. Omasus siis sel puhul selle tabatuses mitte-omasuse ehk võõrusena.

Teine näide olgu kellegi kohta. Kui kõneldakse näiteks „Kelleste omadest“, silmas pidades Theodor Hermann Panteniuse romaani „Die von Kelles“ teise eestikeelse tõlke (1902)¹¹ pealkirja (esimeses trükis 1885 „Kelleste herrased“¹²), siis muudab see tõlge kõik Kellese mõisa asukad *omadeks*, ükskõik missugune ei ole ka iga üksiku asuka suhe mõisaga.¹³ Ses mõttes osutuvad oma kuuluvuse poolest kuhugi või millessegi *omadeks* ka need, kes end ise või keda nende „käsitlejad“ peavad hoopis *võõraiks* harilikus opositsioonilises tähenduses. Seda seletust eristab muide ka EKSS-i artiklis *võõras*: 2. adj. kellelegi teisele kuuluv, teise oma.¹⁴

See käib ka nende kohta, kes ise ei taha selle kuuluvusega arvestada. Näide iseendast oli siin puhtformaalne, valitud „sobiva“ pealkirja pärast. Niisamuti võime kõnelda Raja *omadest*, Ülesoo *omadest*, Kõrboja *omadest* jne.¹⁵ Selle väga põgusa käsitluse kokkuvõtteks võin ma arusaadavalt oletada, et see võõras, keda ma võisin kirjeldatud viisidel ja kirjeldatud piires pidada omaks, võib ka mind kui võõrast *vastupidi*, kuid *samamoodi* pidada omaks.

Eelnevad arutlused toetusid tegelikule keelelisele materjalile, mille esitamisel ei olnud „Eesti keele seletussõnaraamatu“ koostajail ilmselt mingeid filosoofilisi taotlusi. Materjal on pärit elavast keelepruugist, mis mõistetavalt on jõudnud ka eestikeelsesse ilukirjandusse, nagu ka tõlkeisse, millest EKSS-is on esitatud samuti rikkalikult näiteid. Kirja on pandud see, kuidas inimesed tegelikult omavahel suhtlevad, kuidas *keel ise kõneleb*.

¹¹ Theodor Hermann Pantenius, *Kelleste omad: Romaan Liivimaa minevikust*, eestistanud J. Bergmann (Jurjev: Postimees, 1902).

¹² Theodor Hermann Pantenius, *Kelleste herrased: T. H. Panteniuse ajaloolik jutustus Liivimaa minevikust*, tõlkinud J. Bergmann, *Olevik*, nr 13–18, 31–51 (1885).

¹³ T. H. Panteniuse romaani eesti keelde tõlkimise ja ilmumise põnevat lugu on üksikasjalikult uurinud eesti kirjandusteadlane ja viljakas romanist Herbert Salu (vt Herbert Salu, „Kelleste omad“: ühe romaanitõlke ajaloo“, *Tuul üle mere ja muid lühiuurimusi eesti kirjandusest* (Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1965), 118–127). Kuid mitte vähem põhjalikumalt-põnevamalt on selle romaani sisulist asja- ja ajalugu avaramas kontekstis valgustanud Juhan Kreem ja Liina Lukas (vt Juhan Kreem, Liina Lukas, „Romeo ja Julia“ Liivimaa moodi? Barbara von Tiesenhauseni legend: ajalooline tagapõhi ja kirjanduslikud variatsioonid“, *Keel ja Kirjandus*, 3 (2008), 156–177).

¹⁴ EKSS, 6, 462.

¹⁵ Vt EKSS, 3, 810.

Tunnistan, et püüdsin seda loomulikku – vahest võib siin hanejalgadesse võetult öelda, et „õiget“ – keelelist suhtlusmaterjali veidi selekteerida, seda filosoofiliselt arendada. Nimelt pidi nii mõnigi kuulaja märkama, et näiteks *võõra* ja *oma* vahekorra käsitlus tuletab tahes-tahtmata meelde Edmund Husserli poolt „Kartesiaanlikes meditatsioonides“ („Cartesianische Meditationen“, prantsuse keeli 1931, saksa keeli 1950) arendatud intersubjektiivsuse teemat ja sellega seotud *teise* ehk „võõra“ konstitutsiooni omaga *teise mina*’na, *alter ego*’na. Selle kohta võib eesti keeli vaadata nt „Pariisi ettekanded“¹⁶ ja autori artiklit „Edmund Husserl Descartes’i teil“.¹⁷

Kui esimene näide – *millegi* kohta – toetus vahetult fenomenoloogilise filosoofia pinnale, tõendades mis tahes võõruse intentsionaalset kohtamist ehk tabamist *omana* ka sel juhul, kui taban selle ta võõruses ehk siis *mitte-tuttava* või *tundmatuna*, mis tähendab võõra tabamist minu *oma võõrana*, siis teisel juhul – *kellegi* kohta – tabame või kohtame kedagi ta võõruses meie *oma võõrana* ses mõttes, et ta kuulub *võõrana* siiski meie oma „maailma“. Nagu kuuluvad vähemal või suuremal määral võõraina sellesse meie oma maailma näiteks Kristjan Lible, kes jootis Arno purju, või köster, kes püüdis iga hinna eest teenida ka sakste huve. Kõnelemata sakstest endist.

Ma ei hakka aja- ja ruumipuudusel süvenema Eesti mõtteloo mõistmisse ja mõistesse, kuna olen sel teemal niikuinii ülearu siin ja seal arutlenud ehk suud pruukinud.¹⁸ Ütlen vaid seda, et käsitlen väljendit *mõttelugu* lühendina *mõtlemise ajaloost* ning eelistan kirjas tarvitada sõna *Eesti* suurtäheliselt, olles seisukohal ja veendunud selles, et *Eesti* kätkeb endas ka väiketähelist *eestit*. Seepärast lähen üle *oma* ja *võõra* dilemma juurde „Eesti mõtteloo“ sarja¹⁹ taustal. Viimast silmas pidades võib sealt leida mitmeid näiteid autoreist, keda võib arvata *võõraiks* tolles üpris harilikus mõttes, s.t ses mõttes, et nad ei olnud eestlased või ei kõnelnud eesti keelt või vähe-

¹⁶ Edmund Husserl, „Pariisi ettekanded“, tõlk Ülo Matjus, *Akadeemia*, 7 (1993), 1389–1424.

¹⁷ Ülo Matjus, „Edmund Husserl Descartes’i teil“, *Akadeemia*, 8 (1993), 1571–1603, 1752–1753.

¹⁸ Vt nt Matjus, „Uitamisi Eesti mõtteloos“.

¹⁹ Sari „Eesti mõttelugu“ ilmub alates 1995. aastast Tartus „Ilmamaa“ kirjastusel ja SA Eesti Mõtteloo Sihtkapital toetusel, sisaldades 2016. aasta lõpuks 132 köidet (toimetuse märkus).

malt ei kirjutanud *sarja kõiteisse kuuluvaid kõiki teoseid või suurt osa neist* selles keeles. Nõnda nagu tarvitasid pealkirjes *oma* ja *võõra* vastandust minu meelest Bernhard Linde ja Ilmar Laaban. Loetlen mõnesid autoriköiteid, mis kuuluksid valdavalt või täielikult mainitud ritta: Georg Hackenschmidt, „Valitseda elu“ (1997); Hermann von Keyserling, „Loov tunnetus“ (1998); Rein Laul, „Sissevaateid muusikasse“ (1999); Ilse Lehiste, „Keel kirjanduses“ (2000); Ilmar Tammelo, „Õiglus ja hool“ (2001); Georg-Julius von Schultz-Bertram, „Balti idealisti kirjad emale“ (2003); Vladimir Tšiz, „Kirjanik psühhiaatri silmis“ (2010); Jakob von Uexküll, „Omailmad“ (2012); Hilda Taba, „Kasvatus ja haridus“ (2015). Sellesse ritta kuuluks ka näiteks ettevalmistusel olev Tartu ülikooli kunagise filosoofiaprofessori (1871–1888) Gustav Teichmülleri autoriköide.

Esiteks meenutan uuesti seda, et Edmund Husserli fenomenoloogia mõttes on kõik autorid *resp.* autoriköited *minu omad*, s.t kõik kuuluvad minu teadvusse kui intentsionaalsusse ehk esemelisusse transtsendentse esemena „nõrga“ transtsendentsuse mõttes, s.t ükskõik missugusel määral või tasemel – alates „täielikust“ võõrusest ainult ja üksnes *puhta* tundmatu ehk mittetuttava mõttes ja lõpetades „täieliku“ omasusega tuntu ehk tuttava mõttes. Nii võõruses kui ka omasuses mis tahes mõttes on nad kõik minu omad – nii nende täielikus omasuses tuntu ~ tuttavuse kui ka nende täielikus võõruses mittetuntuse ~ mittetuttavuse poolest. Ja mis tahes paigas nende äärmuste vahel. Mõtlematus materialismis nimetatakse seda solipsismiks. Ent fenomenoloogiliselt tähendab see – kordan siin enast –: „Solipsism on naeruväärne siis, kui naerja teab ette maailma olevat. Transtsendentaalne fenomenoloogia ei tea seda.“²⁰

Teiseks ent on küsimus selles, kuidas käsitleda omasuse ja võõruse vahekorrald mainitud loetelu seisukohalt. Minu jaoks on *praktilis-pragmaatiline* väline lahendus selles, et kõigil autoreil ja nende teostel on „biograafiline“ seos Eestiga, ükskõik kas väike- või suurtäheliselt, ja enamikul neist ka Tartu ülikooliga. Selle seose kaudu kuuluvad nad meie Eesti maailma – ühed tugevamini, teised nõrgemini. Hoopis raskem on vahest „seesmine“, sisuline probleem mõne eespool *mittenimetatuga*. Kui kuuldus käesoleva pealkirjaga konverentsi ettevalmistamisest jõudis

²⁰ Matjus, „Edmund Husserl Descartes'i teil“, 1599.

laiema avalikkuse ette, küsiti arusaamatuses ka seda, et kuidas on üldse võimalik säärast teemat üles seada, et kuidas on üldse võimalik niimoodi arutleda, jagada nii sarjas ilmunud kui ka ilmunuta köidete autoreid omadeks ja võõrasteks. Fenomenoloogilises mõttes olid ja on nad kõik – nagu eespool väidetud – niikuinii meie omad. Ent mitte seda ei pidanud vastustavad küsijad silmas. Nad tõlgitsesid konverentsi pealkirjanna omade hulgast võõraste, vastaste, vaenlaste otsimisena. Ligikaudu selles vaimus, mille *puudumise eest* heitis mulle 1968. aastal EKP Keskkomitee töötaja ette „ideoloogilise võitluse teravuse mittemõistmist“ ja „klassirahu meeolusid“. – On muidugi õige see, et ajaloolises plaanis ei ole „Eesti mõttelo“ sarjas ilmunud köidete autorid ideoloogilis-poliitiliselt ühe või teise lugeja meelest mitte sugugi ühtmoodi „õigesti“ mõtlejad. Nad on väga erinevad isegi marksistlikult „klassilises“ mõttes, kui nii sobib kõnelda. Missugune võiks siis olla seniste valikute õigustus? Kõigepealt rõhutan seda, et kõneldes Eesti mõtlemise ajaloost, Eesti mõtteloost, pean seda silmas tervikuna, mitte selle(st) üht või teist osa. Pean silmas kõiki neid võitlusi, mis on toimunud või toimumas Eesti mõtlemise ajaloos, mis tahes-tahtmata tähendab, et kõik, mitte ainult kellegi meelest ühed „pooled“ kui „õiged pooled“ kuuluvad Eesti mõttelukku. Teatud mõttes on nad kõik oma isemoodi panusega seda rikastanud. Ses mõttes on nad ... omad, ses mõttes *kuuluvad nad meile*. Nad on seisnud ja jäävad seisma vastavalt ühe rahva mõtlemise ajaloo sisse ja sees. Võiks koguni utreeritult öelda, et isegi meie võõrad, vastased, koguni meie vaenlased on *meie omad võõrad, omad vastased ja omad vaenlased*. Muidugi siis, kui neil oli, mida mõtelda ja mida ütelda. Nimelt säärastena kuuluvad nad Eesti mõtlemise ajaloo kui terviku sisse, milles kestab riid, see alg-riid – see, mis ülepea tähendab ja tagab igasuguse mõtlemise, sh. ka Eesti mõtlemise püsivuse ja jätkuvuse. Ses mõttes on nad *omad*. – Vahel on täpsemalt küsitud, kuidas on võimalik, et sarjas on kõrvuti ilmunud nii Jaan Tõnissoni köited kui ka Ado Grenzsteini oma. See tähendab, et ka selle autori köide, keda Jaan Tõnisson on kunagi nimetanud „Eesti esimeseks juudiõigjaks“, kui tarvitada üht äärmuslikku näidet.²¹ Selle mehe köide, keda eespoolse varasema viitega tuttavamaks saanud Herbert Salu iseloomustas järgmiselt:

²¹ Vt Jaan Undusk, „Esimene Eesti juudiõigija: Ado Grenzsteini endatapp antisemitismis“, *Eesti kirjjanike ilmavaatest*, Eesti mõttelugu, 118 (Tartu: Ilmamaa, 2016), 195–239, eriti 198.

Lihtsal, lõbusal ning sagedasti vaimukal viisil kõneles Grenzstein oma lehes [„Olevikus”] päevaküsimustest ja poliitilistest keerdkäikudest, kõike oskas ta serveerida mõnusa piibujutu kahtlases kuues. Lihtsameelne lugejaskond hindas niisugust ega kahtlustanud kirjutajat reetlikkuses. Oleviku eeskuju nakatas lõpuks teisigi lehti. Oli poliitilise kõdunemise periood, selle lemmikvormiks sai jäljeton. Grenzsteini avaliku tegevuse lõppjärk polnudki muud kui piibujutu taha peidetud venestus-poliitika.²² (minu sõrendus –Ü.M.)

Selle tõenduseks esitab Herbert Salu paar esimest juhtmõtet Ado Grenzsteini „Eesti küsimusest“ (1894):

[1.] Ilmuks mul ingel unes ja kannaks paremas käes meie rahva praegust riiklikku seisukorda, pahemas kõiki teisi valitsuse vormisid: ma suudeleksin ta paremat kätt ja paluksin jumalat, et ta seda inglükätt põlvest põlve meie pää kohal hoiaks. 2. Meie rahval on oma põlise raudvara kõrval ka jäädav kuldvara, ja see on ta Keiser. Niikaua ja niipalju kui Tema meid kaitseb, oleme kaitsetud. Tema armu vääriline olla – meie esimene püüd.²³

Küsimise-arvamise raskuskese seisab siin muidugi kellegi hindamisel, väärtustamisel. Vastus kõlab järelikult niimoodi, et Ado Grenzstein kuulub vaieldamatult Eesti mõtteloo diskursusse ühe selle olulise stimulandina, ühe rahva mõtlemise edendajana. Meelde tuletades seda, et käesoleva esseistliku loo aluseks on 4. detsembril 2015 Tartu Ülikooli kui Eesti rahvusülikooli järjekordse aastapäeva konverentsil peetud ettekanne, viitan oma väite tõenduseks meie ülikooli puutuvalt ka Ado Grenzsteini artiklile „Tartu ülikool ja poliitika” (1893), mis kindlasti kuulub Eesti mõtteloo diskursusse.²⁴ Kaudu, tagantjärele tõendab seda kuuluvust isegi see, et nii Jaan Tõnissoni kui ka Ado Grenzsteini köidetel on „Eesti mõtteloo“ sarjas

²² Herbert Salu, „Nelisada aastat esseistikat“, *Kihutav troika: Esseid kirjandusest* (Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1984), 193.

²³ Salu, 193.

²⁴ Vt Ado Grenzstein, „Tartu ülikool ja poliitika“, *Eesti haridus*, koost Simo Runnel. Eesti mõttelugu, 106 (Tartu: Ilmamaa, 2012), 144–149.

üks ja seesama koostaja. Ma muidugi ei tea, mida ja kuidas vastanuks tolele küsimusele – *kuidas on võimalik?* – Herbert Salu. Kuid mäletan hästi, et Ado Grenzsteini kõite koostaja lõpetas oma eessõna järgmiselt: „Grenzsteini loomingu väljaandmist on plaanis jätkata, avaldades siis juba tema mahukamaid teoseid.“²⁵ Igatahes tundub vähemalt mulle ülimalt aktuaalne neil päevil – täna ja siin – säärast mõtlemist tunda. – Viitan viimaks ka ühele *oma* õpilasele, kes läbis kunagi mõlemad madalama taseme õpingud minu juhendamisel, alustas ka doktoriõppega minu juures, kuid ei kaitsnud viimast tööd Tartus. Hiljem kirjutas ta kaitstud teemal ilmunud raamatusse: „V. a. Ülo Matjus! Tänud nende vaidluste eest, mis mu mõtlemist selitasid! Loodan, et alg-riid jätkub! Leo Luks 2015.“ Raamatu pealkiri on „Nihilism ja kirjandus: *ei kogemine filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisest*“.²⁶ Rõhutan spetsiaalselt sedagi, et iga õpilane on kindlasti *oma*, ent mis tähenduses, see jäägu väikeseks ülesandeks mõtlemisele.

Ning loodan ka mina, et alg-riid ei piirdunud mitte ainult mainitud konverentsi ruumega, vaid jätkub sealt väljunult, stimuleerides nii Eesti mõtlemise enda edenemist kui ka Eesti mõtlemise ajaloo ehk Eesti mõtteloo üle järelemõtlemist avatud ja avara, ahistamata ja piiramata mõtlemise mõttes. Sest selle riuta lakkaks mõtlemine.²⁷ Ettekandena lõpetasin tollal oma loo tänulausega: „Suur aitäh kannatuste kannatliku väljakannatamise eest!“ Kordan seda siingi.

Ülo Matjus (knd, filosoofia) on Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna emeriitprofessor.

---

²⁵ Ado Grenzstein, *Eesti haridus*, 9–27.

²⁶ Leo Luks, *Nihilism ja kirjandus: ei kogemine filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisest*. ACTA Universitatis Tallinnensis. Humaniora (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2015).

²⁷ Vt Martin Heidegger, *Kunstiteose algupära*, tõlge saksa keelest eesti keelde ja järelsõna „Esteetika ületamisest“ Ülo Matjus (Tartu: Ilmamaa, 2002), 37–56.

Our own and alien in the context of the Estonian history of thought

Ülo Matjus, University of Tartu

In order to introduce the wider context of the article, the author first refers back to his text *Uitamisi Eesti mõtteloos* (Wanderings in the Estonian history of thought) that was published in the 2014 collection *Rahvusvahelised rahvusteadused (International ethno-national sciences)*. The dilemma of our own and alien that arose quite early in the Estonian history of thought can be noted already in the title of the essay collection *Omad ja võõrad* (1927) (Our own and alien) by Bernhard Linde; a possible solution to the issue was also offered in the collection. In 1921 when Eino Leino first visited Estonia, he said “It seems as if I have arrived home.” The alien is our own. The author describes an aspect of his personal “history”—he approached this problem in a new context and found quite the *opposite* solution when he wrote under the pen name of I. Ronicus. On the basis of the *Explanatory Dictionary of Written Estonian*, which includes material both from spoken language and literature in its widest sense, the author will analyse and explore the issue of belonging and being alien also from the philosophical perspective, first and foremost phenomenologically according to E. Husserl’s views.

The author also analyses the dilemma of our own and alien in the context of the book series *History of Estonian Thought* in the form of several sub-dilemmas. For example, the series features several authors who could be considered *alien* in the conventional meaning—i.e., they were not Estonian or did not speak Estonian or at least did not write *all works that are included in the volumes of the series or a large part of them* in Estonian. If one claims that even though all authors are *one’s own* in the solipsistic sense of E. Husserl’s transcendental phenomenology, the emerging question is rather how we approach the relationship of our own and alien from the perspective of the list that was mentioned before. The external *practical and pragmatic* solution is that all authors and their works have a “biographical” connection to Estonia. Through this, they belong to our Estonian world, albeit some have stronger and some weaker connections to it. The

“internal”, essential problem related to some authors *not mentioned* here is, however, more complicated. The author offers a solution to this as well based on the example of the conflict between Jaan Tõnisson and Ado Grenzstein—according to him, both undoubtedly belonged to the *historical* discourse of the Estonian history of thought.